

מאפייני הנוער בישראל - קטבים סותרים ומשלימים, ביטחון עצמי ותחושת לחץ, קרבה וחיכוך, קונפורמיות ואי-ציות *

עפרה מייזלס וגבי סלומון

ישראל הנה מדינה צעירה שנוסדה במאי 1948. חלק הארי של אזרחיה הם בני דור שני ושלישי למשפחות עולים או עולים חדשים בעצמם. רובם באו ממזרח אירופה - רבים מהם לאחר השואה - או ממדינות ערב - לא מעט כפליטים. וכך, טראומה ורדיפה הם חלק מחוויות המשפחה או המורשת הקולקטיבית של ישראלים רבים (Elon, 1971). יתרה מזאת, היותה של החברה הישראלית חברת מהגרים בעיקרה התבטאה בין השאר ברצף של קשיים כלכליים ובמאבק על האחדת המורשת התרבותית של יהודים מכל קצווי תבל. מאפיין משמעותי נוסף של ישראל קשור במצב הביטחוני שלה. במהלך 56 שנות קיומה הייתה ישראל מעורבת בשבע מלחמות מול שכנותיה הערביות. נוסף על כך, בין המלחמות התרחשו חדשות לבקרים מעשי איבה בגבולות ישראל ופעולות טרור בתוך המדינה. האירועים האחרונים בשרשרת זו הם האינתיפאדה הקודמת והנוכחית. יתר על כן, וחשוב ביותר בכל הקשור בהתמקדות במתבגרים ישראלים - רוב הצעירות והצעירים היהודים בני ה-18 (85% מהגרים ו-65% מהנשים) משרתים שירות חובה בן שנתיים עד שלוש שנים בצבא ההגנה לישראל. כיצד משתקפים היבטים ייחודיים אלו של החיים בישראל בחוויות, בהתפתחות ובמאפיינים של מתבגרים בישראל? בפרק זה יתוארו ממדים אחדים שמאפיינים מתבגרים ישראלים, יוארו ניגודים בחוויות אלו ויקושרו להקשר החברתי הכללי של החברה הישראלית.

בפרק זה אנו משתמשים במונחים "תרבות ישראלית" ו"מתבגרים ישראלים", והם עשויים להצביע לכאורה על קיומה של תרבות על שלטת. אבל ישראל, כמו מדינות רבות אחרות, מורכבת מתת-תרבויות רבות ומהקשרים אקולוגיים המוגדרים בין השאר לפי המוצא האתני, מידת הדתיות, המעמד הסוציו-אקונומי ורמת ההשכלה. יתר על כן, מדינת ישראל כוללת מיעוטים מספר, והגדול בהם הוא המיעוט הערבי - 20% מכלל האוכלוסייה. המיעוט הערבי עצמו הטרוגני, והוא מתאפיין בהקשר תרבותי נפרד ובתהליכי התפתחות של מתבגרים השונים שוני מהותי מאלה של הרוב היהודי (Smoocha, 1992). מיעוט זה מצריך אם כן תיאור נפרד ונרחב, ולכן לא יידון כאן. בשימוש במונחים "תרבות ישראלית"

141

ביהק ירהק, 2. "ענין ו. ווער-שוות נ. (2002, חולב)
נאר ביטא-2004 גהאלט אוני-רטיא ר"ט -

ו"מתבגרים ישראלים" כוונתנו אפוא לחוויות ולמאפיינים של צעירים יהודים. יתרה מזאת, האוכלוסייה היהודית-ישראלית כוללת כיום (שנת 2004) קבוצה גדולה (מיליון איש - 20% מכלל האוכלוסייה בישראל) של יהודים שהיגרו באחרונה מסרית-המועצות לשעבר. לקבוצה זו מאפיינים תרבותיים ומסלולים התפתחותיים משלה (Eisikovits, 1997; Horenczyk & Ben-Shalom, 2001; Ullman & Tatar, 2001), וגם הם לא ייבחנו כאן. יש אם כן לראות בזהירות את התיאורים הכלליים שיובאו להלן; ואף על פי כן אפשר לזהות מאפיינים מרכזיים אחדים של החברה היהודית הישראלית שתוארו במחקרים סוציולוגיים ואתנוגרפיים (לדוגמה, Katriel, Elon, 1971; Eisenstadt, 1967; Ram, 1993; Kimmerling, 1989, 1991) ולהלן יתוארו כמה מהמאפיינים האלה הרלוונטיים לחוויות ההתבגרות של נוער בישראל.

מאפיינים מרכזיים של החברה היהודית הישראלית

חיים בקשיים ובצל הסכנה

מדינת ישראל ידעה מצוקות רבות, ובשנותיה המעטות עמדה בפני קשיים לא-מעטים. מאז היווסדה של ישראל, קלטה המדינה גלי עלייה, בדרך כלל של אנשים שנמלטו מארץ מוצאם ועמם מיטלטלין מועטים בלבד. גלי עלייה אלו החלו בניצולי השואה ואחריהם באו פליטים ממדינות ערב ועולים ממזרח-אירופה ומרוסיה. אוכלוסיית מדינת ישראל צמחה מ-700 אלף אזרחים ל-5 מיליון, רובם עולים. הקליטה התרבותית והכלכלית של עולים אלו הציבה אתגרים של ממש בפני המדינה הצעירה והביאה לידי עליות ומורדות תרבותיות וכלכליות.

יתרה מזאת, בגלל האיום המתמיד על קיומה של ישראל, המדינה מקצה הרבה מתקציבה להוצאות ביטחון, ויש בכך כדי להשאיר פחות משאבים לקידום רווחת אזרחיה ולקליטת עלייה. לאורך השנים חוותה ישראל סכסוכים מזוינים ופעולות איבה כמעט בלא הפסקה מול שכנותיה הערביות ומול הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה אשר חיו תחת כיבוש מאז 1967. פעולות איבה מתמשכות אלו חשפו את רוב הישראלים לחוויות של חרדה, אבדן וטראומה. לביא וכך (Lavee & Katz, in press) ניסחו זאת כך: "אחוז המשפחות הישראליות שחוו פגיעה בגוף או בנפש, או שיש להם בני משפחה או חברים קרובים אשר חוו סבל זה, מתקרב ל-100% (Milgram, 1993)". כל הגורמים הללו, בצירוף תחושות מתמידות של סכנה לחיים, יוצרים חוויה של קושי ומתח, וחוויה זו היא מהגורמים לסגנון חיים מתוח וחסר מנוחה (Brennitz, 1983; Milgram, 1986); הורובץ

וליסק, ו
זה בביכ
לאיומי
מורכבו
הלכידו
וחרדה
באים

השירו

עם יי

ה-18,

85%

קרבי

הצבו

ואלר

לשיו

קשו

השי

אוני

הצי

הרו

בדו

הנו

3c

עע

חו

הו

ת

מ

ע

ר

ז

וליסק, 1990). הורוביץ וליסק (1990). משתמשים בכתיבתם על ישראל בהקשר זה בביטוי "מצוקות באוטופיה" כדי לתאר חברה שנשחקה מהחשיפה המתמדת לאיומים ביטחוניים, למתח כלכלי בלתי-פתור ולצורך להתמודד עם בעיות מורכבות הקשורות בעלייה. מצב עניינים זה תורם אולי לחיזוק הסולידריות, הלכידות והמחויבות למדינה, אך הוא עלול לגרום גם לרמות גבוהות של לחץ וחרדה וכן לעוינות ולרמות נמוכות של סובלנות כלפי האחר. היבטים אלו אכן באים לידי ביטוי בחוויותיהם של מתבגרים בישראל כפי שיתואר בהמשך.

השירות הצבאי - שלב התפתחותי מרכזי של הנוער הישראלי

עם ייסודה של מדינת ישראל נקבע שירות חובה בצה"ל לכל היהודים בני ה-18, חוץ מלחרדים (גברים ונשים). מתוך קבוצת הגיל הזאת, משרתים בצה"ל 85% מהגברים היהודים ו-60% מהנשים היהודיות. באחרונה נפתחו תפקידים קרביים אחדים לנשים; אך רובן המכריע של היחידות הלוחמות מורכב מגברים. הצבא הישראלי מסתמך לא מעט על שירותם של גברים ונשים צעירים אלו, ואלה הם רוב חייליו.

לשירות הצבאי השפעה מכרעת על חיי הנוער הישראלי (מייזלס, 1993). הדבר קשור בגורמים אחדים: השירות הארוך; הסכנה הצפויה לחיי אדם במהלך השירות; החוויות המעצבות בעלות העצמה הרבה שהצעירים חווים בתקופה זו; אוניברסליות השירות הצבאי כתקופה ייחודית ומשמעותית בחייהם של רוב הצעירים היהודיים; החשיבות הנקשרת לצה"ל בהבטחת קיומה של ישראל; וכן הרגישות הרבה של בני גיל זה לחוויות מעצבות שונות. בהיותו מסלול אוניברסלי בדרך לבגרות בישראל, השירות הצבאי הוא תקופה משמעותית בעיצוב זהות הנוער ובהגדרתה (Dar & Kimhi, 2001; Lieblich, 1989; Mayseless, 1993c, 1995). לא נדיר לשמוע שמבגרים בישראל מספרים מי הם ומה עשו בחייהם ומדברים על סוג השירות או על היחידה שבה שירתו. קשרים חברתיים שנוצרו במהלך השירות הצבאי נשמרים לא אחת לאורך כל החיים. ההצלחה הנתפסת במילוי הדרישות שמציב השירות גם היא משפיעה ביותר על תפקודי הצעירים בבגרותם, יותר מאינדיקטורים אחרים כגון רמת ההשכלה, מוצא אתני, מעמד סוציו-אקונומי או האקלים המשפחתי (Mayseless, 1993b). עקרונית, כל התפקידים בצבא פתוחים לצעירים, בלי קשר למעמד הסוציו-אקונומי, מוצאם האתני, דתיותם או מקום מגוריהם. השיבוץ ליחידה צבאית מבוסס על כישורים אישיים ועל תהליך מיון חסר-פניות, וכך הוא מספק

הזדמנויות חדשות לצעירים שלא הצליחו קודם במערכת החינוך. קריירה צבאית היא הזדמנות מעשית לניידות חברתית לצעירים שנתוני הפתיחה שלהם היו טובים פחות משל אחרים (Gal, 1986; Horowitz & Kimmerling, 1974; Mayseless, 1993c). יתרה מזאת, חיילים ממגוון קבוצות תרבותיות משרתים יחד באותן יחידות, והשירות הצבאי מביא לעתים קרובות למפגש הראשון בין קבוצות אתניות ותרבותיות בישראל, ובכך משמש כור מצרף של החסדה הישראלית. עקב כך, השירות הצבאי מקדם לכידות וזהות משותפת בקרב הקבוצות התרבותיות בישראל, והוא יכול למלא תפקיד חשוב של איחוד, במונחי יצירת נרטיב תרבותי משותף (Bar-Tal, 1998). עם זה, יש בצבא אפליה מגדרית ברורה בין נשים לגברים; וכבר נטען שהיבט זה מוסיף לא מעט לחיזוק האפליה נגד נשים בחסדה הישראלית (יזרעאלי, 1999; מייזלס, 1993).

השירות הצבאי בישראל כולל שירות פעיל ולעתים אף אלים ומסוכן בפעולות צבאיות ממשיות. חוויות אלו עשויות לחשל ולחזק את הבשלות הפסיכו-חברתית של מתבגרים ואת יכולתם לעמוד בלחצים, אך עלולות גם להחליש את סביבותם ואת תחושת הביטחון שלהם וכן להגביר תחושות של תסכול, אי-סובלנות ואף תוקפנות (Lieblich, 1989; Lomsky-Feder, 1992). מצד אחד, השירות הצבאי טומן בחובו מצבים תובעניים ומאתגרים ביותר, ובמסגרתו מוטלות על צעירים ישראלים בני 18 משימות בתחומי אחריות שכמעט שאינם מוטלים על מתבגרים בגיל זה. עם תחומים אלו נמנים הגנה על חייהם ועל ביטחונם הפיזי של אחרים במצבים מסוכנים, קבלת החלטות הרות-גורל בעלות השפעה קריטית על אחרים במצבי חירום, וטיפול בציד בשווי מיליוני דולרים. תחומי אחריות אלו עשויים לחזק את התפתחות הביטחון העצמי, את הדאגה לאחר והבשלות הפסיכו-חברתית (Dar & Kimhi, 2001; Mayseless, 1993b). מצד שני, חיי הצבא עלולים להגביל את ההזדמנויות ליצור ולקיים קשרים רומנטיים (לדוגמה, ברוב יחידות הצבא, בייחוד בקרביות, משרתות מעט נשים, והחופשות נדירות וקצרות) או לבחון לעומק אפשרויות תעסוקה ולימודי-המשך. חוויות במסגרת השירות הצבאי עשויות אפוא הן לעורר תהליכים של גילוי-עצמי ורפלקציה ואף לקדם בשלות פסיכו-חברתית ואת יכולת העמידה בלחצים; והן להגביר חרדה, לחץ ותוקפנות ולעכב תהליכים נורמטיביים של חקירה והתפתחות בתחום הבין-אישי ובתחום הזהות המקצועית. על אף הקושי, התובענות והאתגר שבהקשר הצבאי, רוב החיילים מסיימים את שירותם בהצלחה, מסתגלים לחיי הצבא, מתמודדים היטב עם הקשיים שהשירות הצבאי מציב ורואים בחוויות אלו חוויות בעלות ערך (מייזלס, 1995; Dar & Kimhi, 2001).

ערכים ק

מעמד הו
 בדגש על
 העשור
 של החם
 imunal
 של המש
 וההסת
 השנים
 (1991)
 הקהילו
 הישרא
 באורח
 ולגבר
 (כ-5%)
 (כ-5%)
 בני הכ
 אף לא
 שני ה
 הקשו
 מאזי
 אחרי
 עקב
 קוטנ
 ממז
 ומעו
 האח
 לרא
 &
 1995
 בה
 שור

ערכים קהילתיים ומשפחתיים וחשיבות קבוצת השווים

מעמד הביניים הישראלי-יהודי דומה למקבילו הצפון-אמריקני במה שקשור בדגש על ערכים אינדיבידואליים (Schwartz, 1994). דגש זה התחזק בשני העשורים האחרונים (Katriel, 1993; Smootha, 1998). עם זה, מאפיין חשוב של החברה הישראלית, אפילו כיום, הוא הדגש על ערכים ומנהגים קהילתיים של המשפחה (פרס וכץ, 1991; Lavee & Katz, in press; 1999). ועידוד ערכי גבוה של המשפחה (פרס וכץ, 1991; Lavee & Katz, in press; 1999). חשיבות הקולקטיב וההסתמכות עליו בעתות מצוקה היו סימן ההיכר של החיים היהודיים באלפיים השנים שבהן היו היהודים מיעוט בארצות אחרות (Izraeli, 1991). כתריאל (Katriel, 1991) דנה בתחושה חזקה זו של לכידות וטוענת כי "הדגש החזק על הקהילה, על עליונותו של הקול הקולקטיבי, היה ועודנו מוטיב מרכזי באתוס הישראלי של הקמת המדינה" (עמ' 4). ערך המשפחה הוא מסורת ארוכת-יומין באורח החיים היהודי ובדת היהודית. ישראל היא תרבות מערבית מודרנית, ולגבי חברה כזו שיעורי הגירושין בה נמוכים אפילו בקרב האוכלוסייה החילונית (כ-15%, תלוי בקבוצת הגיל) ונמוכים אף יותר במגזרים המסורתיים או הדתיים (כ-5%) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2001). קשרים חזקים ותדירים עם בני המשפחה, ובייחוד עם ההורים, נשמרים לאורך כל החיים, ולא נדיר שילדים, אף לאחר נישואיהם, גרים ליד הוריהם ומבקרים אותם לעתים קרובות.

שני היבטים אלו קשורים לתחושה החזקה של מעורבות שחשים ישראלים בכל הקשור במדינתם ובבני ארצם. החדשות משודרות בכל שעה, ורוב הישראלים מאזינים להן או צופים בהן לפחות פעמים מספר ביום ודנים בענייני דיומא עם אחרים. זאת ועוד, נראה כי יש חפיפה מרובה בין רשתות חברתיות למיניהן. עקב כך, ישראלים מעורבים מאוד במה שקורה לישראלים אחרים. יתר על כן, קוטנה הגאוגרפי של ישראל - שבע שעות נסיעה מצפון לדרום וכשעת נסיעה ממזרח למערב - ואוכלוסייה קטנה יחסית (כ-6 מיליון) גורמים לתחושת צפיפות ומעורבות ומעלים את חשיבות הקולקטיב. במילים אחרות, אף שבעשרים השנים האחרונות התרחש מעבר הדרגתי לכיוון ערכים אינדיבידואליים, אפשר עדיין לראות בישראל תרבות בעלת אוריינטציה קולקטיבית (Roniger, 1994; Sagy, Orr, Bar-on, & Awwad, 2001; Schwartz, 1994; Weller, Florian, & Mikulincer, 1995).

בהלימה לאוריינטציה הקהילתית (Communal) הכללית, יש גם מידה רבה של שוויון בין-אישי ביחסים החברתיים. אחד המאפיינים התרבותיים של ישראלים

הוא היותם קבוצה של שווים בלי פערי כוח או פערי עצמה גדולים ביניהם. מגיל מוקדם מעודדים ילדים להיות חלק מקבוצת שווים וללמוד לשחק עם בני גילם. רבים מההורים בוחרים במעונות יום לילדיהם, אפילו לבני שישה חודשים, מאחר שהתפיסה היא שהמעונות הם סביבה טובה שבה יוכל ילד ללמוד להיות חברתי ולפעול בשיתוף עם אחרים (Sagi & Koren-Karie, 1993). לא נדיר שילד חבר באותה קבוצת גיל מילדות ועד סוף תקופת ההתבגרות. יתרה מזאת, מצפים מילדים להסתדר בכוחות עצמם עם בני גילם ולפתור עמם את "בעיותיהם החברתיות" בלי התערבות מבוגרים (Katriel, 1991). דגש זה על אינטראקציות מוקדמות בקבוצת השווים בלי פיקוח מבוגרים והנחייתם הפעילה, (בלועזית המונח המקובל לפיקוח והכוונה כזו הוא scaffolding), וכן הציפייה שילדים יסתדרו בכוחות עצמם עלולים לגרום לרמות גבוהות של חיכוך בקרב הצעירים הישראליים, בצירוף רמות נמוכות של נימוס ואדיבות במגעיהם זה עם זה ועם מבוגרים. ואכן, היבטים אלו באים לידי ביטוי באיכות יחסייהם, כשם שיתואר בהמשך.

ציות מועט (פער קטן בין עמדות כוח) ותושייה רבה

מעניין שהחשיבות היחסית של הקולקטיביזם בתרבות הישראלית אינה גוררת בהכרח כניעות וקונפורמיות כלפי חוק, סדר וכללים. פער קטן בעמדות כוח (low power distance) - מונח שטבע הופשטדה (Hofstede, 1983) - בין דמויות סמכות לבין אחרים שאינם כאלו מאפיין את החברה הישראלית. לא מצפים מאדם להיות מנומס ולהפגין כבוד כלפי דמויות סמכות או לציית להן. לעומת זאת, מעריכים הצבת שאלות ואתגור של אותן סמכויות; ומי שתמיד וקודם כול נוהגים כשם שמורים להם עלולים להיות מושא ללעג. דגש חברתי חזק מושם על תושייה, משום שבאמצעותה אפשר להפגין יכולת יצירתית ועצמאית לפתור בעיות ולהתגבר על אתגרים. ואכן, רוב הישראלים יעריכו אדם מעשי ובעל תושייה אשר יוזם ומאלתר יותר משיעריכו אדם שנוהג "לפי הספר" (Roniger & Feige, 1992). אפשר ליחס זאת גם להערכה הרבה לפתיחות ולישירות בהבעת גישות ורגשות (Margalit & Mauger, 1984). כתריאל (Katriel, 1986) הציעה את מילת הסלנג "דוגרי" לתיאור תכונה זו. אדם מוערך אם הוא "דוגרי", כלומר אם הוא מביע בפתיחות אמונות, רעיונות וביקורת, בין בתקשורת מול השווים לו ובין מול דמויות סמכותיות, בלי להתחשב בכללי ההתנהגות הנאותה או בנימוס.

אפשר לכרו
בזו: א) מצפ
ובצורכיהם
פתרונות יצי
ציפיות חבו
להגיע לשי
ובהתעלמו

מערכת חי חברתית ו

החברה הי
ופיצולים
חברתיים
את השונ
מערכת ה
של המדי
הטקטיכ

בהלימה
שנות חי
2003). כ
כ-90%
הספר ו
בין קבו
וממגור
הקימה
משרד
המשכו
עקב כ
הייתה
או הי
התכני
סדנא

אפשר לכרוך מאפיינים אלו של החברה הישראלית בשתי ציפיות הקשורות זו בזו: א) מצפים מאדם שיאמר את שעל לבו, בלי להתחשב יותר מדי בגבולותיהם ובצורכיהם של אחרים ואף לא בכללי התנהגות נאותה; ב) מצפים מאדם למצוא פתרונות יצירתיים לבעיות, בלי להתחשב יותר מדי בכללים ובתפקידים מוסדיים. ציפיות חברתיות כלליות אלו, בהיותן מופנמות אצל צעירים ישראלים, יכולות להגיע לשיאן החיובי בפיתוח תושייה ויזמה, אך גם באי-ציות, בחוסר סובלנות ובהתעלמות מכללים ומנהלים.

מערכת חינוך בעלת אוריינטציה קהילתית (Communal) מאפשרת טרוגניות חברתית וממוקדת-הישגים

החברה הישראלית-יהודית תוארה ככור ההיתוך של קבוצות תרבותיות מגוונות, ופיצולים על פי מוצא אתני ואוריינטציה דתית בולטים בו ביותר. מנגנונים חברתיים אחדים יושמו כדי להתמודד עם הצורך לעצב זהות לאומית שתאחד את השונות שתוארה לעיל (Schwarzwald & Amir, 1984; Shavit, 1984). מערכת החינוך תוכננה מיסודה לשמש סוכן מרכזי שיטפח את הנרטיב הקולקטיבי של המדינה הצעירה באמצעות האוניברסליות שלה, בחירת תכניות הלימוד, הטקסים והחגים (Bar-Tal, 1998; Zrubavel, 1995).

בהלימה לתפיסה שמערכת החינוך היא סוכן חברות חשוב, ישראל מספקת 13 שנות חינוך חנם (לבני 5-18), ובהן 11 הראשונות הן חובה (משרד החינוך, 2003). למעשה, רוב הצעירים מנצלים את האפשרות לחינוך חנם, ובמגזר היהודי כ-90% מכל שנתון מסיימים את כיתה י"ב. חטיבות הביניים (כיתות ז'-ט') ובתי הספר התיכוניים (כיתות י"א-י"ב) משקפים את הקריאה החברתית לאינטגרציה בין קבוצות תרבותיות שונות, ולרוב הם הטרוגניים וכוללים תלמידים משכונות וממגזרים שונים. יתרה מזאת, כדי ליישם בסיס משותף של ערכים ומורשת, הקימה ישראל מערכת חינוך ריכוזית שבה בתי ספר מוכוונים ונשלטים על-ידי משרד חינוך מרכזי שקובע דרישות באשר להשכלת המורים, העסקתם, תשלום המשכורות והקצאת משאבים, והוא גם מקבל החלטות באשר לתכניות הלימוד. עקב כך, יש רק מעט בתי ספר פרטיים בישראל, ועד הזמן האחרון להורים לא הייתה היכולת להביע את דעתם בעניין בחירת תכניות הלימוד, העסקת מורים או הקצאת משאבים. רוב (80%) תכנית הלימודים היא תכנית חובה, ולצד התכנית הרגילה מוקדשים 20% מהשעות לחינוך כללי - מסורת, אירועי תרבות, סדנאות, ביקורים במוזאונים, ימי-שדה וכדומה.

מערכת החינוך משקפת גם את הדגש החזק על הקולקטיב ועל קבוצת השווים בחברה הישראלית. ברוב בתי הספר, בכל הרמות, התלמידים משתייכים לכיתה אחת ולומדים את רוב השיעורים עם אותם תלמידים. לכל כיתה יש מחנך אשר מלמד לרוב את אחד המקצועות ואחראי מבחינה חינוכית ואקדמית להתנהגות התלמידים. הלכידות של כל כיתה או בית ספר מוערכת ביותר ואף זכתה למונח מיוחד בעברית - "גיבוש" (Katriel, 1991). מורים ודמויות חינוכיות אחרות (יועצים, לדוגמה) מארגנים פעילויות המיועדות לחזק את לכידות הכיתה ולגרום לתלמידים להכיר וליצור יחסים קרובים. כיתות מלוכדות נחשבות כיתות טובות, והורים או תלמידים עשויים לדרוש ליישם צעדי התערבות אם רמת הלכידות נמוכה. ביטוי לכך אפשר לראות בפרקטיקה המיושמת בחטיבות הביניים בעת הרכבת כיתות זי חדשות. מאחר שתלמידים מכמה בתי ספר יסודיים מגיעים לאותה חטיבת ביניים, הכיתות נבנות באופן שתלמיד יהיה באותה כיתה עם חברו הטוב ביותר. החברים מאותרים באמצעות תהליך פסיכומטרי שנערך למטרה זו חודשים מספר מוקדם יותר. כך, מערכת החינוך הכוללת הכוונה ריכוזית ודגש על הקולקטיב מספקת את התמיכה (scaffolding) ליכולת המאפיינת את התרבות בישראל להתמודד עם האיומים על ביטחון המדינה ועם הקשיים החברתיים והכלכליים (Salomon, 2004) ומחזקת את האוריינטציה הקולקטיבית המשותפת.

עם זאת, כדי להכיל את מגוון הקבוצות התרבותיות במדינת ישראל הוקמו כמה מערכות חינוך מרכזיות, וחלקן מנוהלות באופן עצמאי (לדוגמה, בקביעת תכנית הלימוד, העסקת מורים) באמצעות מחלקות שונות בתוך משרד החינוך המרכזי. רוב התלמידים משתייכים לאחת משתי מערכות חינוך ריכוזיות - מערכת החינוך הממלכתית-דתית למשפחות/תלמידים דתיים ומערכת חינוך ממלכתית לחילונים. נוסף על כך, למיעוט הערבי הגדול יש מערכת ריכוזית נפרדת של בתי ספר שבהם שפת הלימוד היא ערבית ומושם בהם דגש על התרבות והמסורת הערבית. ליהודים חרדים יש מערכת בתי ספר נפרדת הזוכה למימון משרד החינוך ויש לה מידה גבוהה של אוטונומיה. הורים יכולים לבחור את סוג בית הספר שאליו ישלחו את ילדיהם, אבל לרוב יש להם מעט מאוד לומר מעבר לכך. כך, למרות ריכוזיותה של מערכת החינוך, היא הכילה את ההטרוגניות התרבותית בישראל ואפשרה אותה. עם זאת, דווקא חופש זה חיזק במובנים מסוימים את האוריינטציות התוך-קבוצתיות ואת הפיצולים החברתיים הקשורים בתרבות ובערכים, ואפשר אף לומר שמערכת החינוך לא השכילה לחזק את ההבנה, ההערכה והכבוד לקבוצות חברתיות ותרבותיות מגוונות (Horenczyk & Ben-Shalom, 2001).

בהתאמה ל של לחץ ומ אינטלקטוא לנשאים מתמטיקה בבחינות ב מוענקת לו הגבוה ולכ בבחינת ב את ציוני שנים לא וכ-70% לסטטיסטי בישראל.

תאביי

כיצד מי המתבגר של איכו arities) מבחוץ משלימ אלה ני המתוא (1992 והכרוני זה לזו הניגוד

הספרי עצמי

שני פ

בהתאמה לדגש החברתי המושם על תושייה וביטחון עצמי ולהשלמה עם קיומם של לחץ ומתחים בחברה קיים ברוב בתי הספר דגש חזק על הישגים והגשמה אינטלקטואלית ופחות על ההנאה מהלימודים. תכנית הלימודים הרגילה מחולקת לנושאים שונים המושרשים בדיסציפלינות סטנדרטיות שונות (למשל, לשון, מתמטיקה, פיזיקה, היסטוריה, גאוגרפיה). תלמידי תיכון אמורים להיבחן בבחינות בגרות מטעם המדינה בנושאים אלה, ואם הם עוברים אותן בהצלחה, מוענקת להם תעודת בגרות. תעודת הבגרות משמשת לרוב כרטיס הכניסה לחינוך הגבוה ולמעמד חברתי וכלכלי גבוה יותר. כ-65% מהתלמידים עומדים בהצלחה בבחינת בגרות אחת לפחות, וכ-44% זכאים לתעודת בגרות מלאה ו/או לשפר את ציוניהם כדי להתקבל לחוגים מבוקשים במכללות ובאוניברסיטאות. שש שנים לאחר סיום בית הספר, כ-55% מבני כל שנתון זכאים לתעודת בגרות וכ-70% ממשיכים את לימודיהם במוסדות להשכלה גבוהה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2001). כך, דחיפה חזקה להישגיות מאפיינת את רוב בתי הספר בישראל.

מאפיינים של מתבגרים ישראלים

כיצד משתקפים המאפיינים החברתיים והחינוכיים השונים דלעיל בחוויות המתבגרים בישראל? מקורות השפעה מגוונים אלה מתגלים בשילוב המסקרן של איכויות המתוארות בצורה הטובה ביותר ככפילויות (dualities) או קטבים (polarities) בתחומים שונים: התוך-אישי, החברתי וההתפתחותי. לעיני המתבגן מבחוץ עשויות כפילויות אלה להיראות כסתירות, אולם ברובד עמוק יותר הן משלימות ומאזנות את אלה ויוצרות דיאלקטיקה של ניגודים. כפילויות אלה ניכרות בארבע ספרות שונות של תפקוד המשקפות את המערכות השונות המתוארות במודל האקולוגי של ההתפתחות האנושית של ברונפנברנר (1986, 1992) - מערכת המיקרו (התוך-אישי), המזו (הבין-אישי), המקרו (החברתי) והכרונו (התפתחות לאורך זמן). בכל אחת מספרות אלו ניכרים קטבים מנוגדים זה לזה של חוויות ותפקוד שבאים לידי ביטוי בקרב אותם בני נוער למרות הניגודים שבהם ומשרטטים תמונה מורכבת של מאפייני הנוער הישראלי.

הספרה התוך-אישית (מיקרוסיסטם - Micro-system): הערכה וביטחון עצמי מול לחץ ומצוקה

שני פרופילים כמעט מנוגדים של הצעירים הישראלים עולים כשאנו בוחנים את

תפיסת העצמי שלהם. ראשית, בהלימה עם ממד התושייה שתואר לעיל, צעירים ישראלים מדווחים על ביטחון עצמי רב, רמות גבוהות של הערכה ורמות נמוכות של חוסר אונים, בהשוואה למתבגרים מ-25 מדינות מערביות אחרות (הראל, קני ורהב, 1997). יותר מ-75% מהם מדווחים כי הם חשים בטוחים בעצמם "כל הזמן" או "רוב הזמן", בהשוואה ל-60% בלבד באירלנד וסקוטלנד או 50% בקנדה. באותו אופן, פחות מ-20% מהמתבגרים הישראלים מדווחים כי הם חשים חסרי אונים "לפעמים", בהשוואה ל-60% בצרפת, 50% באירלנד או 40% בקנדה. רמות גבוהות של ביטחון עצמי דווחו גם במחקרים אחרים שבחנו מתגייסים צעירים לצה"ל (למשל, Mayselless & Hai, 1998).

מנגד, בקנה אחד עם מערך החיים הלחץ שמתבגרים ישראלים חיים בו, הם מדווחים על רמות גבוהות של סימפטומים פסיכולוגיים וגופניים של לחץ ועל רמות נמוכות עד בינוניות של שמחה (Magen, 1998). המתבגרים מדווחים על רמות גבוהות של כעס, עצבנות, חרדה, ו/או מצוקה (הראל ועמיתים, 1997). ליתר דיוק, כ-40% מדווחים על תחושות כאלה כמעט בכל יום, בהשוואה ל-25% בבליגיה, אירלנד וצרפת. באותה מידה, צעירים ישראלים מדווחים על המידה הגבוהה ביותר של סימפטומים גופניים שונים, כגון כאבי ראש, כאבי בטן או סחרחורות; ו-25% מהם מדווחים כי הם חשים כך יותר מפעם בשבוע. במחקר המשך שנערך אף הוא על מדגם מייצג של בני נוער, הראל אלנבוגן-פרנקוביץ, מולכו, אבריעסבה וחביב (2002) מדווחים אף על החמרה בתחושות השליליות משנת 1994 עד 1998. כך למשל, אחוז אלו שהם מאושרים מאוד ירד מ-33% ל-18%. כך, המידה הגבוהה של ביטחון עצמי והערכה עצמית שמתבגרים ישראלים חשים מופיעה בד בבד עם סימנים גופניים ופסיכולוגיים של מצוקה ולחץ. אף על פי ששני קטבים אלו היו עקרונית אמורים להיות מנוגדים זה לזה, בחוויות של צעירים בישראל הם כרוכים זה בזה: ביטחון עצמי והערכה עצמית גבוהה מצד אחד ותחושות לחץ ומצוקה מצד שני.

הספרה הבין-אישית (מזוסיסטם - Meso-system): קרבה ואינטימיות מול חיכוך

בהלימה לערכים הקהילתיים המאפיינים את ישראל, לדגש החזק על המשפחה, לחשיבות של קבוצת השווים ולאוריינטציה הקהילתית - Communal orientation - של מערכת החינוך, יש למתבגרים בישראל רמות גבוהות של קרבה ואינטימיות עם הוריהם, חבריהם ובני-זוגם וכן יחסים טובים עם מוריהם. במקביל, מן הקוטב המנוגד, הם מפגינים רמה גבוהה של חיכוך ואגרסיביות ביחסיהם עם

בני גילם ור
מנוגדים כי
ואינטימיות
יחסים עם
יחסי החו
1995; ר:
טובים עב
שאפשר ל
il., 2001
גבה של
שקשור ו
להצלחה
לאומות
כמו במז
מאלה ע
שאליו יו
או קרו
2001,
מערביו
1995,
הבת עו
(1998).
התקרן
דומים
אותה
[993c
בבית ו
993b
כך, בו
אינן ו
וויטנו
ממשי
אלו)

בני גילם וחושפים תפיסות שליליות של האווירה בבית הספר. כיצד שני מאפיינים מנוגדים כל-כך באים לידי ביטוי? ראשית יוצגו הנתונים המצביעים על קרבה ואינטימיות ביחסים קרובים.

יחסים עם ההורים. אחד המאפיינים הבולטים ביותר של מתבגרים בישראל הוא יחסי החום והחיבה שלהם עם הוריהם (מייזלס, 2001א, שולמן, 1995א, שולמן, 1995ב; ראה דיון נרחב בשרף ומייזלס, כרך זה). מעל 80% מתארים יחסים טובים עם הוריהם, יחסים שבהם הם יכולים לפנות להוריהם לעזרה וחשים שאפשר לסמוך על הוריהם (Mayseless, Wiseman, 1998; Mayseless & Hai, 2001; Tishby et al., 1998, & Hai). מתבגרים ישראלים מדווחים על שיעור גבוה של תחושת תמיכה כללית מהוריהם ומידה גבוהה של תמיכה הורית במה שקשור בלימודיהם ובמאמציהם האקדמיים (הראל ועמיתים, 1997). העידוד להצלחה בלימודים הוא הגבוה ביותר בקרב מתבגרים ישראלים בהשוואה לאומות אחרות (90% אומרים שהוריהם מעודדים אותם להצליח בלימודים).

כמו במדינות מערביות אחרות נתפסים היחסים עם האמהות כקרובים יותר מאלה עם האבות. בדרך כלל מתבגרים מתארים שהאם היא האדם הראשון שאליו יפנה המתבגר בעת קושי או צרה, והם רואים ביחסים עמה יחסים קרובים או קרובים יותר מיחסים עם החבר הטוב ביותר או עם בן הזוג (Scharf & Mayseless, 2001). נקודה מעניינת העולה בקנה אחד עם מחקרים במדינות מערביות אחרות (לדוגמה, Thornton, Orbuch, 1980; Sullivan & Sullivan, 1995; Axinn, 1995) היא שהיחסים עם ההורים מתהדקים יותר כאשר הבן או הבת עוזבים את הבית לשרת בצה"ל (Mayseless, 2004; Mayseless & Hai, 1998). במחקר שבדק מדגם מייצג של חיילים משוחררים דיווחו 56% מהם על התקרבות לאמהותיהם לאחר הגיוס, ורק 14% דיווחו על התרחקות. שיעורים דומים (בערך 45%) דיווחו כי אימם גילתה כלפיהם כבוד רב יותר, הם כיבדו אותה יותר והייתה הבנה הדדית גדולה יותר ביניהם לאחר הגיוס (Mayseless, 1993c, מייזלס, 2001ב). לאחר סיום השירות הצבאי חוזרים רוב הצעירים לגור בבית הוריהם ומדווחים על יחסים קרובים, חמים ואמינים עמם (מייזלס, 1993; Scharf, Mayseless & Kivenson-Baron, 2004; Mayseless, 1993b). כן, בהתאמה לדגש החזק על המשפחה בתרבות הישראלית, התבגרות ובגרות אינן מביאות בהכרח להתרחקות מההורים וניתוק מהם, אלא להפך (קסן וויטנברג, 2000; ראה דיון נרחב בנושא אצל שרף ומייזלס, כרך זה). ההורים ממשיכים לשמש משענת ונמל מבטחים לילדיהם במהלך שלבים התפתחותיים אלו (Mayseless, 2004).

יחסים עם בני קבוצת השווים. מתבגרים ישראלים נהנים מיחסים של קרבה ומעורבות עם בני גילם. כפי שתואר לעיל, לא נדיר שילדים משתייכים לאותה קבוצת חברים במהלך כל ילדותם. האינטראקציות היום-יומיות עם החברים ספונטניות בדרך כלל (בניגוד למתוכננות מראש) ורוב המקרים מתקיימות בלי השגחת מבוגרים. כבר מגיל צעיר מבקרים ילדים את חבריהם בלי צורך בתיאום מקדים של ההורים. מתבגרים יוצרים בדרך כלל קבוצת חברים שנפגשת לעתים קרובות בהפסקות או לאחר שעות הלימודים. 30% מכלל בני ה-15 בצרפת ובבלגיה (או 15% בגרמניה) מדווחים כי אינם מבלים אפילו לילה בשבוע עם חברים, ואילו בישראל רק 6% מהמתבגרים עונים תשובה זו (הראל ועמיתים, 1997). בדומה לכך, יותר מ-80% מבני ה-15 בישראל מדווחים כי הם חושבים ש"קל" או אפילו "קל מאוד" לדבר עם חברים בני אותו המין על דברים המטרידים אותם, ו-60% חשים אותו דבר בקשר לחברים בני המין השני.

ממצא דומה ניכר גם בקשר ליחסים רומנטיים. למרות התנאים הלא-אידיאליים להתפתחות קשרים רומנטיים בתקופת השירות הצבאי, צעירים בישראל מצליחים לפתח יכולת זו בתקופת הבגרות הצעירה (Dar & Kimhi, 2001; Mayselless, 1993d; Scharf, Mayselless & Kivenson-Baron, 2004). כ-50% מבני הגילים 21-22 מדווחים כי פיתחו רמות בשלות כלשהן של אינטימיות רומנטית שכוללות יכולת קרבה. הדבר ניכר במידה הרבה של שיחות ושל התחלקות בדאגות, בעיות ועניינים אישיים, כמו גם דאגה אמתית לבן/בת הזוג והיכולת לעצמאות ונבדלות בתוך מערכת היחסים. נבדלות זו כוללת שמירה על האינטרסים האישיים ודאגה לצורכי האחר ולרצונותיו, עידוד והערכה של האוטונומיה של בן/בת הזוג והיכולת לתפוס ולהעריך את נקודת הראות שלו/שלה.

בניגוד לכך, ובקנה אחד עם רמות הלחץ הגבוהות הניכרות בחיי היום-יום בישראל, בגלל מיעוט הטיפוח וההנחיה הפעילה של יחסי השווים (scaffolding) ומיעוט הפיקוח על פעולות קבוצת השווים מצד המבוגרים, היחסים בתוך קבוצה זו מאופיינים בתוקפנות ובחיכוך מתמידים. יותר מ-40% מבני ה-15 הישראלים (54% מהבנים ו-34% מהבנות) מדווחים כי בני גילם פגעו בהם בבית הספר, לעומת 26% בבלגיה או 22% בקנדה. בדומה, 60% מהבנים ו-30% מהבנות מדווחים כי איימו על בן גילם לפחות פעם אחת, לעומת 45% ו-26% בהתאמה בקנדה. בקרב תלמידי כיתות י"א, 57% מהבנים ו-17% מהבנות מדווחים כי היו מעורבים בקטטה לפחות פעם אחת באותה שנה. מספרים אלו גבוהים אף יותר (ומגיעים ל-80%) בקרב מתבגרים צעירים יותר. כ-9% מהבנים ו-4% מהבנות בגיל בית ספר תיכון מדווחים כי היו מעורבים בקטטה שבה נפצעו ונזקקו לטיפול

רפואי (הרא
על מדגם מ
לסיכום, לב
הרבה של
גבוהות שי
הישראליו
ואינסטרוו
ואי-סובלו
יחסים עו
ברגשות ו
שבתי הכ
מתבגריכ
מצפים כ
את בית
רב-לאומ
באחוז ר
ל-6% ב
מדי (%)
הישראי
בקנדה
מאיךך
מדווחי
טובים
בהשוו
הספר
מוריה
לעומ
ממצא
באקו
אוהב
הדרי
והצי

רפואי (הראל ועמיתים, 1997). ממצאים אלו קיבלו משנה חיזוק במחקר המשך על מדגם מייצג של בני נוער (הראל ועמיתים, 2002).

לסיכום, למרות הערכים הקהילתיים (communal) החזקים, המעורבות והקרבה הרבה של הצעירים הישראלים להוריהם ולבני גילם, הם מפגינים גם רמות גבוהות של תוקפנות ביחסיהם עם בני קבוצת השווים. נראה כי הצעירים הישראלים מעורבים ומעוררים מאוד בנעשה בחייהם של אחרים, רגשית ואינסטרומנטלית, והם מפגינים רגשות עזים של חוס וקרבה מצד אחד וכעס ואי-סובלנות מצד שני בתוך אותן מסגרות של יחסים.

יחסים עם מורים ותפיסת אקלים בית הספר. כפילויות דומות בכל הקשור ברגשות ובגישות מופיעות בהקשר הבית-ספרי. מחד גיסא, ובהתאמה לתיאור שבתי הספר התיכוניים הישראליים שמים דגש על הישגיות יותר מעל הנאה, מתבגרים ישראלים אינם אוהבים את בית הספר וחשים כי הוריהם ומוריהם מצפים מהם ליותר מדי. רק 12% מבני ה-15 בישראל מדווחים כי הם אוהבים את בית ספרם מאוד, בהשוואה ל-26% בקנדה ובגרמניה. יתרה מזאת, במחקר רב-לאומי שהקיף מתבגרים ב-25 מדינות מערביות, עמדה ישראל במקום הראשון באחוז הצעירים שדיווחו כי אינם אוהבים כלל את בית ספרם (18%, בהשוואה ל-6% בקנדה ו-4% בגרמניה) ושל צעירים שסברו כי מוריהם מצפים מהם ליותר מדי (14%, בהשוואה ל-5% עד 7% ברוב המדינות. רק 40% מהמתבגרים הישראלים מצהירים כי בית ספרם הוא "מקום נחמד להיות בו", לעומת 60% בקנדה ו-67% בגרמניה (הראל ועמיתים, 1997).

מאידך גיסא, מתבגרים ישראלים אינם חשים לחץ עקב הלימודים (רק 30% מדווחים על לחץ, בניגוד ל-60% בקנדה), ובממוצע הם מדווחים על יחסים טובים עם מוריהם. הם מאמינים כי מוריהם "מתעניינים בהם כאנשים" (45%, בהשוואה ל-47% בקנדה ובגרמניה) ומעודדים אותם להביע את דעותיהם בבית הספר (60%, בהשוואה ל-50% בגרמניה). יתרה מזאת, הם חשים הערכה מצד מוריהם. פחות מ-40% מאמינים כי מוריהם סבורים שהישגיהם נמוכים מהממוצע, לעומת יותר מ-65% שחושבים כך בגרמניה ובצרפת (הראל ועמיתים, 1997).

ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם התפיסה שבתי הספר בישראל מאופיינים באקולוגיה המתמקדת בהישגים ולא בהנאה. ואולם, למרות שהתלמידים אינם אוהבים מאוד את בית הספר או את הלימודים, הם אינם חשים לחץ רב עקב הדרישות האקדמיות, והדבר תואם את הרמה הכללית הגבוהה של ביטחון עצמי והצלחה שהם מדווחים עליהם. יתר על כן, בהתאמה לאוריינטציה הקהילתית

קבוע בהוויה הי
בעתיד הקרוב)
לשלום ולנורמי
מה, צעירים יש
(הכנסת, לדוג
בעצמם קודם ו
מעוניינים להג

ערכים כלליים

בא לידי ביטוי
1995; מייזלס ו
צעירים הבאני
מבנה ערכים ז
הערכים דומו
ו-1994) והוא
דירוג דומה ש
כגון "עבודה
בלימודים" ו"
האוריינטציה
שלי" או ערכ
בחשיבות בני
גיל ההתבגרו
חקירה, בחינ
של נעורים ש
וקריירה יצו

אינדיקציה
והמשפחתי
בגרות בקרב
מתבגרים יו
פנימיות-פס
(לדוגמה, ק
האישיות, ב
חשיבות גדו
אחראית בו

(communal) הכללית, למתבגרים הישראלים יש יחסים סבירים עם מוריהם.

הספרה החברתית (המקרו-סיסטם Macro-system):

קונפורמיות מול אי-ציות

ברמות החברתיות אנו נתקלים שוב בוואליות מרתקת. מצד אחד, צעירים בישראל מפגינים מידה גבוהה של קונפורמיות; בשל המצב הביטחוני, השירות הצבאי והאוריינטציה הקהילתית (communal orientation) אפשר לצפות לכך. מצד שני, הם בלתי-צייטנים ומפגינים רמות נמוכות של נימוס וכבוד לאחרים ולדמויות סמכות. מחקרים שנערכו בקרב בני נוער ישראלים בעשרים השנים האחרונות מראים בבירור כי אחד מהמאפיינים הבולטים של גיל ההתבגרות הישראלי הוא הקונפורמיות. נראה כי בני הנוער הישראלים קונפורמיים בקשר ל-(א) גישותיהם כלפי המדינה וכלפי השירות הצבאי, (ב) הערכים הכלליים שהם מאמינים בהם, ו-(ג) שכפול הערכים הפוליטיים והדתיים של הוריהם.

גישות כלפי המדינה וכלפי השירות הצבאי. בשני מחקרים מקיפים שנעשו ב-1988 (מייזלס, גל ופישוף, 1989) וב-1994 (אזרחי וגל, 1995) ושכללו מדגמים מייצגים של תלמידי תיכון יהודים, הממצאים מצביעים על מאפיינים מספר שאפשר להגדירם מאפיינים מוסכמים, מאחר שהם משותפים לרוב המכריע של המשיבים, בלא קשר למגורים שהם מייצגים (דתי, אתני או פוליטי). ככלל הביעו מתבגרים גישות חיוביות במה שקשור בשירות הצבאי (מייזלס, 1993, א, 1995). הדבר ניכר גם בדעות הכלליות בקשר לצה"ל (ביטחון בחוסן צה"ל וביכולותיו וכן כבוד לקצינים בצבא הקבע) וגם בגישות בעלות אופי אישי יותר. לדוגמה, כ-85% מהבנים השיבו שהם "רוצים" או "רוצים מאוד" לשרת בצבא, וכ-95% השיבו שהיו מתגייסים גם אילו היה השירות בהתנדבות. נוסף על כך, רובם הגדול של הצעירים (כ-70%) קיוו שיהיה להם שירות צבאי משמעותי, גם במונחי השקעה אישית וגם בתרומה למדינה. דעות אלו חזרו על הדעות שנמצאו באותה קבוצת גיל 15 שנה קודם לכן (לוי וגוטמן, 1975). הבסיס המוטיבציוני מאחורי הרצון לשרת בצבא כולל גורמים אישיים בבסיסם כמו "חיפוש אחר אתגר" ו"לבחון את עצמי" וכן מניעים פטריטיים כגון הרצון להגן על המדינה ולתרום לה.

בכל הקשור בגישות למדינה ולמצבה הביטחוני, הממצאים מציינים תמונה מעניינת: המתבגרים פסימיים למדי כאשר הם מתארים את עתיד מדינת ישראל, אך הם מצהירים על מחויבות חזקה למדי כלפיה (אזרחי וגל 1995; מייזלס ועמיתים, 1989). מתבגרים ישראלים משוכנעים שמסוכן לחיות בישראל - כ-65% רואים בפיגועי הטרור איום אישי וכ-70% מאמינים שהטרור הוא רכיב

קבוע בהוויה הישראלית. הצעירים גם סבורים שתיתכן מלחמה עם מדינות ערב בעתיד הקרוב (בשש השנים הקרובות), והם אינם משוכנעים שהסכם שלום יביא לשלום ולנורמליות. בד בבד עם תיאור חברה ישראלית שאינה יציבה במידת מה, צעירים ישראלים מביעים רק ביטחון בינוני במנהיגיהם או במוסדות החברה (הכנסת, לדוגמה), ועם השנים פחת אמון זה. עם זאת, יותר מ-90% רואים בעצמם קודם כול ישראלים, וכ-80% מאמינים שימשיכו לחיות בישראל ואינם מעוניינים להגר ממנה.

ערכים כלליים. הדגש הקהילתי החזק שתואר כמאפיין את החברה הישראלית בא לידי ביטוי בערכים הכלליים שבהם צעירים ישראלים מצדדים (אזרחי וגל, 1995; מייזלס ועמיתים, 1989; מייזלס, 1998). בדומה לגישות כלפי צה"ל והמדינה, צעירים הבאים מרקעים סוציו-אקונומיים ודמוגרפיים שונים אלה מאלה מפגינים מבנה ערכים דומה למדי (נעשור ואילות, 2001; מייזלס, 1998). יתרה מזאת, מבנה הערכים דומה בשני מחקרים שנערכו בהפרש של שש שנים זה מזה (1988 ו-1994) והוא אף בר-השוואה לזה שנמצא 15 שנים קודם לכן (לוי וגוטמן, 1975). דירוג דומה של ערכים דווח גם אצל שגיא ועמיתיו (2001). ערכים קונפורמיים כגון "עבודה במקצוע מעניין", "הקמת משפחה", "רכישת השכלה/הצלחה בלימודים" ו"השגת משרה בטוחה" מדורגים במקום הגבוה ביותר ומשקפים את האוריינטציה הקהילתית וההישגית. ערכי הגשמה עצמית כגון "מימוש הפוטנציאל שלי" או ערכים חומרניים-אינדיבידואליים כגון "להרוויח הרבה כסף" דורגו בחשיבות בינונית. דירוג זה שונה שוני של ממש מהאופן שבו מתואר בדרך כלל גיל ההתבגרות בספרות ההתפתחותית. התיאור השגור הוא שלגיל זה אופייניים חקירה, בחינת ערכי המבוגרים וחפוש אחר ריגושים, אך גם תרבות קונפורמית של נעורים שבהם התפיסה היא שיש חשיבות לתפקידים חברתיים כגון נישואים וקריירה יציבה.

אינדיקציה דומה במה שקשור במבנה הערכים הקונפורמיים, הקהילתיים והמשפחתיים של המתבגרים הישראלים עולה ממחקר המשווה תפיסות של בגרות בקרב נוער אמריקני וישראלי (Mayseless & Scharf, 2003). ככלל, מתבגרים ישראלים מפגינים תפיסה אינדיבידואלית ששמה דגש על תכונות פנימיות-פסיכולוגיות, והם רואים בהם את הסמנים החשובים ביותר של בגרות (לדוגמה, קבלת אחריות על השלכות מעשיו של אדם, החלטה על אמונותיו האישיות, ביסוס היחסים עם ההורים בתור בוגר שווה ערך). עם זה, הם מייחסים חשיבות גדולה בהרבה מזו שמקביליהם בארצות-הברית מייחסים להתנהגות אחראית בהתאם לנורמות כגון נהיגה בטוחה והימנעות מהשתכרות וכן למעברי

תפקידים כגון תעסוקה במשרה מלאה או חתונה כמייצגים סמנים של מצב או תפקיד של "בוגר" בחברה. נראה כי דגש זה משקף את החשיבות שיש למבנה החברתי ולתפקידים חברתיים בחברה הישראלית ואת הרלוונטיות של הריבוד החברתי בהגדרת מקומו של אדם בתור בוגר, ויש בכך מאפיין של אוריינטציה קהילתית - communal orientation.

העברה בין-דורית של גישות פוליטיות ודתיות של ההורה. ההפרדה במערכת החינוך בין מגורים מחזקת את ההעברה הבין-דורית של מאפייני מגורים אלו. מתבגרים ישראלים מפגינים מידה גבוהה למדי של העברה בין-דורית של ערכים בעניין גישות פוליטיות (שמאל מול ימין) ונטייה דתית. לדוגמה, הרוב המכריע מאמץ את האפיונים הדתיים (חילוני, מסורתי, דתי, חרדי) של ההורים (Mayseless, 1993b). חוקרים מדווחים גם על מתאמים גבוהים למדי (כ-0.40) בין הדעות הפוליטיות של ההורים או אידאולוגיות בעניין תפקידים מגדריים לבין דעות ילדיהם (מייזלס וגל, 1989; Kulik, 2000; Arian, 1992). כך, הדגש החזק על התא המשפחתי וכן ההפרדה במערכת החינוך במה שקשור בדתיות ובהיבטים אחרים נוטים לחזק את ההעברה הבין-דורית של הגישות הפוליטיות והדתיות של ההורים (Ichilov, 1991).

במקביל למאפיינים אלו של קונפורמיות רבה במה שקשור בעמדות כלפי המדינה והשירות בצה"ל, ערכים שכוללים היצמדות למסגרות ולתפקידים מאורגנים בחברה ושיעתוק (שכפול) של עמדות הוריות בתחומי הדת והכיוון הפוליטי, אנו עדים למגוון נתונים המעידים שבני הנוער דווקא אינם צייתנים.

אי-ציות ורמות נמוכות של סובלנות, כבוד ונימוס. הנוער הישראלי נוטה להפגין רמות נמוכות של כבוד כלפי אחרים וכלפי דמויות סמכות (כך לדוגמה, פונים למורים בשם הפרטי) ורמות נמוכות של אימוץ ערכים אוניברסליים כגון עזרה לזולת, סובלנות ונימוס. לדוגמה, מתבגרים מדרגים את הערך "עזרה לאחרים" במקום הנמוך ביותר ברשימה של ארבעים ערכים (מייזלס ועמיתים, 1989). בדומה, רוב הצעירים הישראלים אינם מצדדים בערכים של סובלנות. לדוגמה, הם אינם סבורים שהמיעוט הערבי בישראל צריך לקבל זכויות אזרחות מלאות (Ichilov, Bar-Tal and Mazawi, 1989; אורחי וגל, 1995). ביטויים אלו אפשר לייחס (1) לערכים הכלליים בחברה הישראלית - ערכים שמדגישים יצירתיות יותר מהליכה בתלם; (2) לפער הקטן בין עמדות כוח בחברה (low power distance) ו-(3) למידור במערכת החינוך שייתכן שלא תרם לטיפוח סובלנות חברתית.

אינדיקציה נוספת לחשיבות הנמוכה המיוחסת לנימוס ולהבעת כבוד כלפי האחר

עולה במחוי
ובמדינות
פקטור אח
(1991, ת;
תרבויות
כללים וצו
וצייתנות.
על כללים
המנהיגות
מנהיגות ו
אחרות, ב
מנומסים,
תקנות.

שובל, קב
I., 1975
נתבקשו י
שמבוגרי
פעולות ר
המבחן ה
התשובה
הכי פחו
ענו הילד
ידע מה ו
חשב שה
מעידות י
סבורים
ואילו הנ
מאפייני
הפנימו ו
שלהם ו
ספציפיי
אחד עב
בלתי-צ

עולה במחקר שבדק את תפיסות המנהיגות בקבוצת השווים. בארצות-הברית ובמדינות אחרות, אם בני קבוצת השווים מעריכים את חברי כיתתם, עולה פקטור אחד הכולל חברותיות/פופולריות, נימוס, שמירה על כללים ומנהיגות (Chen, Robin, Li & Li, 1999; Morison and Masten, 1991). בקרב תרבויות אלו, מנהיגות וחברותיות/פופולריות מזהות עם נימוס, שמירה על כללים וציות לחוק; ומי שרואים בו מנהיג בכיתה מזהים בו גם תכונות של נימוס וצייתנות. בישראל, לעומת זאת, פריטים הקשורים בהתנהגות נאותה, שמירה על כללים ונימוס לא התקבצו לפקטור החברותיות/פופולריות או לפקטור המנהיגות (Krispin, Sternbeg & Lamb, 1992). להפך, שני תחומים אלו - מנהיגות ופופולריות - לא נקשרו בנימוס ובהתנהגות נאותה לפי הכללים. במילים אחרות, בישראל מנהיגים בכיתה או ילדים פופולריים בכיתה אינם נחשבים מנומסים, ואין מצפים מהם להתנהג בהתנהגות נאותה או לשמור על כללים/תקנות.

שובל, קבזונקי, סרונפנברג, דברו וקילי מדווחים על ממצא דומה (Shuval et al., 1975). הם בחנו את תגובותיהם של ילדים לדילמות מוסריות. הילדים נתבקשו לבחור בין תגובות שהיו "מוסריות" ושיקפו סטנדרטים קונבנציונליים שמבוגרים אימצו (להחזיר עודף שהתקבל בטעות) ובין פעולות שרואים בהן פעולות חברמניות שסביר שבני הגיל יעודדו אותן (לא לספר למורה שעותק מן המבחן המתוכנן למחר נפל מתיקה). ילדים במדינות אחרות השיבו כצפוי את התשובה המוסרית ביותר אם חשבו שהוריהם ידעו על מעשיהם, ואת התשובה הכי פחות מוסרית אם חשבו שבני גילם ידעו זאת. בניגוד לכך, ובניגוד לצפוי, ענו הילדים הישראלים את התשובה המוסרית ביותר כאשר חשבו שאף אחד לא ידע מה תשובתם (המצב האנונימי) ואת התשובה ה"בלתי מוסרית" ביותר אם חשבו שההורים או בני קבוצת הגיל יראו אותה. תשובות אלו של צעירים ישראלים מעידות על תפיסה מעניינת ביותר של נורמות עולם המבוגרים. נראה שבני הנוער סבורים שהוריהם מצפים מהם לתשובות "חברמניות" ולא דווקא מוסריות, ואילו הם עצמם, לו יכלו (המצב האנונימי), היו מעדיפים התנהגות מוסרית יותר. מאפיינים אלו מצעירים תמונה מרתקת של הנוער הישראלי. נראה כי הצעירים הפנימו גישות וערכים קונפורמיים ביותר במה שקשור בארצם, בזהות הלאומית שלהם ובחובתם הלאומית (שירות צבאי, לדוגמה), וכן הפנימו גישות וערכים ספציפיים של הוריהם בכל הקשור בדתיות ובפוליטיקה. אך בה בעת ובקנה אחד עם תהליך הקונפורמיות, נראה כי הפנימו את הנורמה והציפייה להיות בלתי-צייתנים ולהתעלם מכללים, נימוס והתנהגות נאותה. כך, הקוטביות

בהתנהלותם עשויה למעשה לשקף את הסתירה המדומה בין הציפיות והנורמות החברתיות, כלומר ציות לנורמה שדורשת אי-ציות. מנקודת מבט זו, אפשר לראות במתבגרים ישראלים מתבגרים צייתנים ביותר לנורמות החברה שלהם, למרות התנהגותם הלא-מושמעת במובנים מסוימים.

הרצף ההתנהגותי (מערכת הכרונו - Chrono-system): התבגרות בלתי-אחידה

הסתירות הקיימות בחוויותיהם של בני הנוער בישראל באות לידי ביטוי לא רק בתוך עצמם, ביחסיהם עם מסגרות בין-אישיות ובקשריהם עם התרבות שבה הם שרויים, אלא גם ברצף ההתפתחות שלהם. נראה כי הנוער הישראלי עובר תהליכים בלתי-אחידים של התבגרות: היבטים מסוימים של בגרות, כגון בשלות רגשית ויכולת לעמוד בלחצים ולדחות סיפוקים, מתפתחים מוקדם, ואילו היבטים אחרים של בגרות, כגון עיצוב זהות בכל הקשור בתפיסת עולם, סגנון חיים ובחירות בקריירה מתפתחים מאוחר יותר (Mayseless, 1993b). מחקרים אחדים מדגישים את הרמה הגבוהה של התפתחות פסיכולוגית רגשית וחברתית בקרב צעירים ישראלים. במה שקשור ביכולת לדחות סיפוקים, רוב המתבגרים הישראלים מדווחים על חשיבה קדימה וקבלת מידע מכמה מקורות, במקום על החלטות נמהרות (פרידמן, 1989). בדומה, שיעור התנהגויות סיכון כגון שתייה, עישון או היריון בגיל צעיר נחשב לנמוך לעומת מדינות מערביות אחרות (הראל ועמיתים, 1997). במדגם מייצג של תלמידי תיכון בגילם 14 עד 18, רק 20% מהמתבגרים הישראלים דיווחו כי קיימו יחסי מין, לעומת יותר מ-50% בארצות-הברית. בדומה לכך, רק 2.6% מהמתבגרות הישראליות דיווחו כי נכנסו אי פעם להיריון, לעומת 15.7% בארצות-הברית. ישראל דורגה במקום הנמוך ביותר מ-25 מדינות במה שקשור בעישון סיגריות; בקרב בני 15, רק 12% דיווחו כי הם מעשנים לפחות פעם בשבוע. שיעור שתיית אלכוהול גם הוא נמוך יחסית בישראל: בקרב בני 15 כ-30% מדווחים כי הם שותים לפחות פעם בחודש, בהשוואה ליותר מ-50% בקנדה, ספרד ואוסטרליה, ויותר מ-60% בבלגיה, סקוטלנד וארצות-הברית. כך, נראה כי צעירים ישראלים מתנהגים התנהגות סגרת ומרוסנת במה שקשור בהתנהגויות סיכון המאפיינות לעתים קרובות מתבגרים במדינות מערביות אחרות. אפשר אולי ליחס זאת הן לערכים הקהילתיים בחברה הישראלית הן לשירות הצבאי המתקרב. אפשר שבעיני המתבגרים השירות הצבאי הוא הזדמנות לגיטימית בעבור הצעירים לנתב את צורכיהם הנורמטיביים, כלומר לבדוק גבולות ולחפש חוויות וריגושים עזים, וכך יש בהם פחות צורך להתנהג

כך בספ
בהתאכ
אינסטו
תרם לו
ולעמוד
לפעול
1989
אלו או
הצלחו
לפני ה
מנגד,
"מוקנ
מפתי
הממע
השירו
ייחדו
הטמו
998
צעיר
זמן י
בקר
הרא
בעני
למר
(03)
בהו
למו
המ
הה
בכי
בק
מא

בהתאם לתפיסה שהשירות הצבאי וחוויותיו מאתגרים ומחזקים בשלות אינסטרומנטלית, צעירים ישראלים שסיימו אותו מדווחים כי שרות זה אכן תרם לבשלותם הפסיכו-חברתית בכך שחיזק את יכולתם לקבל עליהם אחריות ולעמוד בלחצים ובכך שקידם פרספקטיבה רחבה יותר כלפי החיים ולימוד אותם לפעול בשיתוף אחרים ולראות דברים מנקודת מבטם של אחרים (Dar and Lieblich, 1989; Kimhi, 2001; מייזלס, 2001א). בחינת השינויים באספקטים אלו אכן אישרה שכמה חוויות במהלך השירות הצבאי (לדוגמה, שירות קרבי, הצלחה נתפסת בשירות, דרגת קצונה) תרמו לחזק-אגו גבוה מהרמה ההתחלתית לפני השירות הצבאי (מייזלס, 2001א; מייזלס, 2001ב; Mayseless, 1993b).

מנגד, היבטים אחרים של ההתבגרות הצפויה במהלך שלב התפתחותי זה "מוקפאים" בה כנראה, ובייחוד נושאים הקשורים בפיתוח זהות מקצועית. לא מפתיע שמתבגרים ישראלים מייחדים זמן ומחשבה רבים לשירות הצבאי הממשמש ובא ודוחים תכנונים וחשיבה על קריירה מקצועית עד לאחר סיום השירות (סג'נר, 1995). כאשר נשאלו בעניין תקוות וחלומות לעתיד (כיוון עתידי), ייחדו מחשבה מועטת יותר לבחירות מקצועיות ולשאיפות אקדמיות מלאפשרויות הטמונות בשירות הצבאי (Seginer & Schlesinger, 1988, 2001; Seginer, 1998). נראה כי דחייה זו נמשכת לתוך תקופת הבגרות הצעירה. בקרב גברים צעירים (בני 21-22) שרואיינו בריאיון "סטטוס הזהות" של מרשה (Marcia, 1993) זמן קצר לאחר שחרורם, רק 21% הצליחו לעצב זהות מוגדרת. מחקר המשך בקרב חיילים משוחררים שנערך שלוש עד חמש שנים לאחר סיום השירות הראה שפחות ממחציתם בדקו לעומק אפשרויות תעסוקה מגוונות והיו בטוחים בעניין שאיפותיהם בתחום הקריירה לטווח הארוך (Mayseless, 1993b).

למרות ש"השתקעות בקריירה לטווח ארוך" משמשת אחד מסמני הבגרות (Mayseless & Scharf, 2003), נוטים צעירים בישראל לדחות ציון דרך זה בהתבגרותם אפילו לשנות העשרים המאוחרות. בדומה לכך, עזיבת בית ההורים למגורים משלהם והגעה לעצמאות כלכלית מושגות גם הן רק בשנות העשרים המאוחרות (Mayseless, 1993c). במשולב, ממצאים אלו מדגישים את מסלול ההתבגרות הלא-אחיד של מתבגרים ישראלים. נראה כי הם מתפתחים מוקדם בכל הקשור בבשלות פסיכו-חברתית, אך היבטים אחרים, כגון השתקעות בקריירה ארוכת טווח, מעבר למגורים עצמאיים והשגת עצמאות כלכלית, מושגים מאוחר הרבה יותר (פלום, 1995).

1
2
3
4
5
ו
ז
ח
ט
י
יא
יב
יג

הערות שוליי

* פרק זה מן
Israeli
ction, and
n, (Eds.)
pectives
n Age

סיכום

הממצאים שהוצגו בפרק זה בקשר לחייהם ולחוויותיהם של מתבגרים ישראלים יהודים מתארים תמונה מרתקת של ניגודים וסתירות בכל אחת מן הספרות שבחנו. בהיבט התוך-אישי ניכרים ביטחון עצמי והערכה עצמית גבוהה וכן מתח, מצוקה ואף דיכאון וחרדה. בהיבט הבין-אישי ניכרת מעורבות רבה בכל מערכות היחסים עם ההורים ועם בני הגיל, וזו באה לידי ביטוי הן בקרבה ואינטימיות רבה והן באגרסיביות וחיכוך. בספרה הכלל-חברתית אנו צופים בצעירים קונפורמיים, שמרנים וקשורים בהוריהם ובארצם, למרות תפיסה ראליסטית של הסכנות הטמונות בחיים בישראל בהווה ובעתיד. בה בעת, הם בעלי תושייה שבאה לידי ביטוי בחוסר צייתנות, וזו בולטת כשהם מנסים לפלס להם דרך ולהשיג את מבוקשם בלי להתחשב בנימוסים, נהלים, כללי התנהגות או חוקים. בד בבד, נראה גם שיש להם תודעה נמוכה למדי של ערכים אוניברסליים. בהיבט ההתפתחותי נראה כי הצעירים הישראלים מפתחים תפקודים בוגרים ויכולת לעמוד בלחצים בגיל מוקדם יחסית, אך נשארים "ילדים" מבחינת תכניות העתיד שלהם וההתבססות שלהם בתפקוד מוגדר של זהות מקצועית ונישואין.

דיאלקטיקה זו של ניגודים במגוון תחומים משקפת את ההתמודדות הלא-קלה שלהם עם המערכת התרבותית והאקולוגית המורכבת של מדינת ישראל - מדינה שחיה תמיד במצבי לחץ וסכנה, כוללת קטבים תרבותיים שלא עברו הליך של היתוך והתאמה, ומאופיינת במסרים ערכיים סותרים של אינדיבידואליזם וקולקטיביזם, שוויון וכוחנות, קונפורמיות ועקיפת החוק. הנוער בישראל מתמודד אפוא עם אילוצים תרבותיים ייחודיים ומציג תמונת מצב שונה ביותר מתמונת ההתבגרות המתוארת בהמשגות התפתחותיות טיפוסיות בקשר לתקופת חיים זו (Arnett, 1998; Steinberg, 2002). על פי המשגות אלו התבגרות נתפסת כזמן לגילוי עצמי, לבחינה ביקורתית של עולם המבוגרים וערכיו ולחיפוש אחר סיפוקים והתרגשות. נראה כי הסביבה התרבותית המובחנת של החברה הישראלית, על מאפייניה הייחודיים (למשל, חיים בקשיים ומתחים ועל סף הסכנה, שירות צבאי, ציפייה לאי-ציות לחוקים אך לקונפורמיות לערכים) עיצבה את חוויות המתבגרים בישראל באופן ייחודי וחשפה דיאלקטיקות מורכבות של ביטחון עצמי לצד מתח, קרבה לצד חיכוך וקונפורמיות לצד אי-ציות. ייתכן שממדים אלו של השקעה בגילוי העצמי, בחינה ביקורתית של עולם המבוגרים וערכיו וחיפוש אחר סיפוקים והתרגשות באים לידי ביטוי בקרב הצעירים של היום בגילים מאוחרים יותר, דהיינו בעשור השלישי לחייהם, לאחר השירות הצבאי ו"מילוי חובם למדינה", ולא בתקופת גיל ההתבגרות.

* פרק זה מבוסס בחלקו על רעיונות שהוצגו ב -
Mayseless, O., & Salomon, G. (2003). Dialectic contradictions in the experiences of Israeli Jewish adolescents: Efficacy and stress, closeness and friction, and conformity and non-compliance. In F. Pajares, & T. Urda, (Eds.) *Adolescence and Education, Volume III: International perspectives on adolescence* (pp. 149-171). Greenwich, CT: Information Age Publishing.